

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Psühholoogia instituut

Carmel Uibopuu

**Psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadlikkuse võrdlus tunnistajate mälu
mõjutavatest teguritest**

Uurimistöö

Juhendaja: Annegrete Palu, MA

Läbiv pealkiri: Tudengite teadlikkus tunnistajate mälust

Tartu 2026

Psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadlikkuse võrdlus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest

Lühikokkuvõte

Käesoleva uurimistöo eesmärk oli hinnata õigusteaduse ja psühholoogia tudengite teadlikkuse taset tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest. Selleks viidi läbi küsitlusuuring, millele vastas 106 tudengit. Küsimustikus pidid osalejad hindama, millisel määral nad nõustuvad (või ei nõustu) erinevate väidetega mälu mõjutavate tegurite kohta. Tulemused näitasid, et psühholoogia tudengid vastasid küsimustele keskmiselt veidi paremini (73,6%) õigusteaduse tudengitest (70,9%), kuid teadlikkuse tase ei erinenud statistiliselt olulisel määral ($U = 113,500$, $p = 0,260$). Samuti ei esinenud enamiku tegurite puhul erialade vahel statistiliselt olulisi erinevusi. Erinevused teadlikkuses ilmsid vaid üksikisiku äratundmiseks esitamises, topeltpimedas äratundmisreas ja tunnistajate unustamise ajas. Teadlikkus ei erinenud üldiste ja õigusspetsiifiliste mälu mõjutavate tegurite vahel. Seega ei erine uurimistöo tulemuste põhjal psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadmised tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest.

Märksõnad: tunnistajate mälu, psühholoogia tudengid, õigusteaduse tudengid

Comparison of the Knowledge of Psychology and Law Students Regarding Factors Influencing Eyewitness Memory

Abstract

The present study compared law and psychology students' knowledge regarding factors influencing eyewitness memory. A survey study was conducted among 106 students. In the questionnaire, participants were required to rate their agreement (or disagreement) with statements concerning eyewitness memory influencing factors. Results showed that psychology students demonstrated slightly higher mean accuracy (73,6%) than law students (70,9%). However, this difference was not statistically significant ($U = 113,500, p = 0,260$). No significant group differences were found for most factors between law and psychology students. Differences in knowledge emerged only regards to individual lineup presentation, double-blind lineup procedures and witness memory decay. Awareness did not differ between general and law-specific memory-affecting factors. Overall, the findings showed no statistical difference in eyewitness memory knowledge between law and psychology students.

Keywords: eyewitness memory, psychology students, law students

Psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadlikkuse võrdlus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest

Eesti õigussüsteem toetub otsuste tegemisel seadusnormidele ning tõenditele. Tõendiks (KrMS §63) võib olla muuhulgas ka kahtlustatava, süüdistatava, kannatanu, tunnistaja või asjatundja ütlus (Kriminaalmenetluse seadustik, 2003). Ütlusi kogutakse enamasti isikuid üle kuulates, kuid ka äratundmiseks esitamise reas kogutud tõendid loetakse ütluse alla. Eestis on kehtestatud üldiseid seaduseid, kuidas tunnistajatelt ütlusi koguda. Siiski mõjutavad kogutud informatsiooni hulka ja sisu ka muud faktorid, mida seadustes kirjeldatud ei ole. Näiteks mõjutab ütlusi pealnägija mälu, mida võivad omakorda mõjutada tunnistaja hoiakud, stressi tase sündmuse ajal, äratundmisrea esitusviis, ütluste kogumise ajaline kaugus sündmuse toimumishetkest, õigustöötaja küsitavad küsimused ja palju muud (Seale-Carlisle et al., 2024). Seega kvaliteetsete ütluste saamiseks on vaja võtta arvesse tunnistajate mälu mõjutavaid tegureid.

Teadmisi tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest on uuritud mitmekümneid aastaid ning selleks on loodud erinevaid küsimustikke. Esimene tuntum pealnägijate käitumise teadmiseid uuriv küsimustik loodi juba aastal 1979 ning kannab nime KEBQ (Knowledge of Eyewitness Behaviour Questionnaire) (Loftus, 1979). See küsimustik sisaldas küsimusi pealnägijate tunnistuste teadmiste kohta, äratundmisrea kallete kohta, tunnistaja enesekindluse ja õigsuse seoste kohta, pealnägija vanuse mõju kohta, nägude mäletamise kohta, pealnägija varasemate kogemuste mõju kohta ning sündmuse ajalise kestvuse õigsuse hindamise kohta. Sellest ajast on küsimustikku kohandatud nii, et see oleks põhjalikum (Kassin et al., 2001), ülevaatlikum (Wise & Safer, 2004) ja põhineks paremini teistel õigussüsteemidel (näiteks Norra õigussüsteemile – mis on Eestile palju sarnasem – vastav küsimustik Magnussen et al. (2008) poolt). Eestis on tunnistajate mälu mõjutavaid tegurite teadmiseid õigusvaldkonnas töötavate inimeste ja tavakodanike seas uuritud eelnevalt vaid ühe korra. Kristjan Kask lõi eestikeelse küsimustiku Kassin et al. (2001) ja Wise ja Safer (2004) uuringu küsimustike põhjal (Kask, 2011). Seega on kõiki nimetatud küsimustikke kasutatud teadmiste uurimise eesmärgiga, aga valimid, pikkus ja aluseks võetud õigussüsteem on erinenud. Selline küsimustike areng on muutnud mälu uurimiseks kasutatud küsimustikud efektiivsemaks ja paremini tõlgendatavaks (erinevate riikide õigussüsteemidele vastavamaks) ning on olnud antud uurimistöös kasutatava küsimustiku loomiseks oluliseks eelduseks.

Tunnistajate mälu mõjutavate tegurite uuringuid on läbi viidud tavainimeste, õigusspetsialistide ja psühholoogide peal, erinevatel haridustasemetel ja eri kultuurides.

Tavainimesteks nimetatakse antud uuringutes neid uuringus osalejaid, kellel puudub kõrgharidus õigus- või psühholoogiavaldkonnas. Desmaris ja Don Read (2011) leidsid metauuringus, et tavainimeste teadmised tunnistajate mälu mõjutavate tegurite valdkonnas on üsna erinevad: õigesti vastanute arv ühe küsimuse kohta kõikus 43%-st kuni 91%-ni (Desmaris & Don Read, 2011) ja keskmine õigete vastuste protsent oli 65 ($SD = 14,70$). See on veidi parem kui juhuslikult saadud tulemus. Ka Euroopas läbi viidud uuringutes on saadud sarnaseid tulemusi tavainimeste tulemuste kohta. 2024 viisid Joanna Kabzińska ja Karolina Dukała Poolas läbi võrdluse tavainimeste ja õiguses töötavate spetsialistide vahel. Selles uuringus vastasid tavainimesed õigesti 60,3% ajast, mis on üsna sarnane tulemus Desmaris ja Don Read (2011) uuringu tulemustele. Õigesti vastanute protsent küsimuste kohta erines Kabzińska ja Dukała (2024) uuringus veelgi rohkem tavainimeste seas kui 13 aastat varem avaldatud metauuringus (Desmaris & Don Read, 2011). Selles uuringus oli kõrgeim protsent 84,3 (laste tunnistuste õigsus) ning madalaim protsent 12,3 (kohtunike tuvastusvõime tunnistuse õigsuse kohta). Seega on tavainimeste õigete vastuste osakaal tunnistajate mälu mõjutavate tegurite uuringutes keskmiselt umbes kaks kolmandiku kõikidest vastustest, kuid teadlikkus erinevate tegurite osas varieerub suurel määral.

Õiguseteaduse haridusega või õigusvaldkonnas töötavad inimesed puutuvad tihedamalt kokku tunnistajatega ning nende ütlustega. Seega peaksid justkui õigusspetsialistide teadmised olema paremad ning ühtlasemad erinevate tegurite kui tavainimestel. Neil on oma töös vaja tegeleda inimeste tunnistustega ning sellepärast on uuritud õiguses töötavate inimeste üldist teadlikkust tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest. Ameerika Ühendriikides läbiviidud uuringust aga selgus, et sealsete õiguskaitseametnike teadlikkus varieerus (Wise et al., 2011). Õigesti vastanute arv kõikus 3% kuni 94%-ni, õigete vastuste keskmine protsent oli 56%. Hiina kohtunikud vastasid 14 väitest õigesti 6,61 ($SD = 1,94$) ehk ainult 47% vastustest olid õiged (Wise et al., 2010). Kui tulemusi võrreldi varasema Ameerika kohtunike uuringuga (Wise & Safer, 2004), leiti, et Ameerika kohtunike tulemused olid veidi kõrgemad – keskmine punktiskoor 14 punktist oli 7,66 ($SD = 2,49$). Samas Hiina kohtunikud arvasid Ameerika kohtunikest vähem, et neil oleks vaja pealtnägija teemadel lisaõpet. 2010 Norras läbiviidud uuringus võrreldi samuti Ameerika tulemusi Norra tulemusega (Magnussen, Melinder, Stridbeck & Raja, 2010). Sarnaselt Wise, Safer ja Maro 2011. aasta uuringule erinesid ka selles uuringus vastajate teadmised küsimustes suurel määral (maksimaalne õigete vastanute protsent oli 98% ja minimaalne 31%). Keskmiselt vastasid Norra kohtunikud õigesti 55% küsimustele. Nende uuringute põhjal on teadlikkuse

tase erinevates maailma piirkondades õigusvaldkonnas töötavate inimeste seas madalam, kui töötavatelt professionaalidelt võiks eeldada.

Eelnevalt esitletud tulemuste põhjal on nii tavainimeste kui ka õigusspetsialistide teadmiste tase kõikuv ning pigem madal – seda kinnitavad ka võrdlusuuringud (Magnussen et al., 2010 ja Kask, 2011). Norras läbiviidud uuringu põhjal tavakodanike teadmised ei erinevad suurel määral õigusspetsialistidest (Magnussen et al., 2010). Selles uuringus vastasid tavainimesed õigesti 56% ajast, samas kui vandekohtunikud vastasid korrektselt 53% küsimustest. Ka Eestis on tavainimesi ja õigusspetsialiste võrreldud. Kristjan Kask viis aastal 2011 läbi võrdlusuuringu, mille tulemused näitasid, et tavakodanikud vastasid õigesti 55,2% ajast ning see oli üsna võrdväärne õiguskaitseametnike tulemusega (50,2%). Kuigi tavainimestel puudub haridus tunnistajate mälu mõjuteguritest ja neil puudub enamasti ka kokkupuude selle teemaga igapäevaelus, on tavainimeste teadmiste tase üsna võrdne õigusspetsialistide teadmiste tasemega.

Tunnistajate mälu mõjutavate tegurite teadmisi on uuritud ka psühholoogide hulgas, kuna psühholooge võidakse kaasata menetluste läbiviimisesse tunnistajate või kahtluseluste vaimse seisundi ja usaldusvääruse hindamiseks või lihtsalt tugiteenuste pakkumiseks. Seega võib sellel valdkonnal olla tugev kokkupuude õigusspetsialistide tööga. Varasemalt on ka töötavaid psühholooge võrreldud õigusspetsialistidega tunnistajate mälu mõjutavate tegurite teadlikkuse osas. Magnussen et al. (2008) ümber kohandatud küsimustiku abil on leitud, et Norra psühholoogide ja kohtunike õigesti vastatud väidete keskmised protsendid olid võrdsed ning vaid veidi kõrgemad tavainimeste skooridest (Magnussen & Melinder, 2012). Sama küsimustiku põhjal tehtud hilisemas võrdlusuuringus Prantsusmaa ja Norra psühholoogide vahel leiti, et Prantsusmaa psühholoogide teadmised pealtnägijate mälu mõjutavate faktorite kohta olid madalamad ($M = 4,93$) kui Norra psühholoogide teadmised ($M = 6,62$) (Dodier et al., 2019). Seega võib erinevate riikide psühholoogide tase erineda, kuid üldine teadlikkuse tase on ikkagi pigem madal (umbes 50 protsendi ümber).

Eelneva põhjal saab järeldada, et nii töötavate psühholoogide kui ka töötavate õigusspetsialistide teadlikkuse tase mälu mõjutavatest teguritest on pigem madal ning kõikuv sõltuvalt uuritavatest tegurist. Tööks vajalikud teadmised peaksid saama omandatud hariduse käigus, seega peaks tudengitel olema parimad teadmised mälu teadlikkusest teoreetilisel tasandil, kuna nemad on värskelt selle info omandanud ning kogemused pole teadmisi veel mõjutanud. Varasemalt on uuritud tudengite teadlikkust mälu mõjutavatest teguritest eelkõige võrdluses professionaalidega. Wise ja Safer (2010) avastasid, et õigusteaduse tudengid

vastasid väidetele korrektselt rohkem, kui kohtunikud või tavainimesed. Tudengite õigesti vastatud väidete keskmine protsent oli 66 ning kohtunike ja tavainimeste õigesti vastatud küsimuste protsent oli vastavalt 55 ja 58. Selle järgi on õigusteaduse tudengid teadlikumad mälu mõjutavatest teguritest kui kohtunikud või tavainimesed.

Psühholoogia ja õiguse tudengeid on samas uuringus võrreldud vähe, samas annab psühholoogide või psühholoogiat õppivate inimeste kaasamine hea võrdluspunkti sellest, milline peaks olema teadlikkuse tase mälu mõjutavatest faktoritest. Tartu Õigusteaduskonnas käsitletakse mälu puudutavaid teemasid Eestis vaid ühes kohustuslikus aines terve õppeperioodi jooksul, seega ei pruugi olla õigusteaduse tudengite teadmised mälust kõige paremad (Tartu Ülikool, 2025b). Võrdluseks Tartu Ülikooli psühholoogia instituudi tudengidel on mitmeid aineid mälu toimimise ja mõjutavate tegurite kohta (Tartu Ülikool, 2025a) ning seeläbi peaksid nad teadma paremini mälu mõjutegureid. Samas puudub psühholoogiahariduses väljaõpe sündmuse pealtnägijate ütluste kogumise kohta ehk see peaks andma suurema erialase teadlikkuse õiguse tudengitele. Kuna psühholoogia õppijad teavad rohkem mälu üldiste töömehhanismide ja mõjutuste kohta, siis peaksid just psühholoogia tudengid olema teadlikumad üldisemates mälu aspektides ning õiguse tudengid peaksid teadma rohkem erialaste spetsiifiliste mõjude kohta ehk olema teadlikumad äratundmiseks esitamisel esinevate mälu mõjutavate tegurite osas. Psühholoogid võivad samuti kokku puutuda menetluse protsessiga ning tunnistajatega, ehk neil on olemas kokkupuude töö temaatikaga ka töömaastikul. Kuna selle järgi peaks psühholoogiatudengitel olema sügavamad teadmised mälust, võrdlesid McConkey ja Roche (1989) omavahel õigusteaduse tudengeid ja psühholoogia tudengeid. Uuriti algtasemel psühholoogia, kõrgemal tasemel psühholoogia ja kõrgemal tasemel õigusteaduse tudengite teadmiste erinevusi pealtnägijate mälu osas Austraalias. Nad leidsid, et üldiselt olid kõikide uuritavate teadmised pigem kehvad. Keskmine õigete vastuste arv tudengite seas oli järgmine: algtasemel psühholoogia 44,4%, kõrgemal tasemel psühholoogia 61,4% ja kõrgemal tasemel õigusteaduse 50,2%. Seega ei olnud 1989. aastaks psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadmiste tase väga hea, kuid kõrgemal tasemel psühholoogide keskmine tase oli parem kui kõrgema taseme õigusteadlastel. Statistiliselt olulised erinevused esinesid aga vaid viies teguris (vägivald, relvafookus, pildi kallutatuse, enesekindlus ja ülekuulamine), kus kõigil peale pildi kallutatuse olid kõrgemad tulemused kõrgema taseme psühholoogidel. Kokkuvõttes peaksid olema tudengite teadmised tunnistaja mälu mõjutavatest teguritest paremad kui töötavate professionaalide omad ning psühholoogia tudengite teadmised veidi

täielikumad kui õigusteadust õppivate tudengite omad. Samas tuleb meeles hoida, et selline tulemus saadi uuringus, mis viidi läbi Eestist üsna kaugel ja peaaegu 40 aastat tagasi.

Eestis töötavad tunnistajate antud ütlustega õigusvaldkonna spetsialistid (prokurörid, advokaadid ja kohtunikud) eesmärgiga leida seadusjärgsed ja õiglased lahendused erinevatele erimeelsustele. Nende ametite jaoks saab hariduse omandada õigusteadust õppides. Siiani ei ole Eestis uuritud õigusteaduse ega psühholoogia tudengite teadmiste taset sellel teemal. Samas on tudengid need, kes õpivad tulevase töö jaoks ning peaksid omandama vajalikud teadmised enne töömaastikule astumist. Teadlikkus mälu mõjutavatest teguritest võib aidata vältida valeinformatsiooni ja vigade teket. Sellepärast uuritakse, kas Eestis õigusteadust õppivad tudengid teavad tunnistajate mälu mõjutavaid tegureid. Antud töö eesmärk on võrrelda õigusteadust ja psühholoogiat õppivate tudengite teadlikkuse taset tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest. Uuritakse eelkõige tudengeid, sest nemad õpivad oma valdkonna kohta ning seega ei ole teadmised mõjutatud muudest tööalastest kogemustest – nii saab võrrelda väljaõppe olulisust.

Uurimisküsimused:

1. Milline on õigusteaduse ja psühholoogia tudengite teadlikkuse tase tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest ja kuidas see erineb sõltuvalt erialast?
2. Milliste tegurite osas erinevad õigusteaduse ja psühholoogia tudengite tulemused kõige enam?
3. Kas ja kuidas erinevad õigusteaduse ja psühholoogia tudengite teadmised tunnistajate mälu seonduvates tegurites ning äratundmiseks esitamisega seonduvates tegurites?

Hüpotees:

Psühholoogiat õppivate tudengite teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest on kõrgem kui õigusteadust õppivate tudengite teadlikkus.

Meetod

Valim

Kokku vastas uuringu raames küsimustikule 296 inimest, kellest 108 olid uuringule vastates kas õigusteadust või psühholoogiat õppivad tudengid. Nende vastanute seast eemaldati kaks, sest nende küsimustikule vastamise aeg oli alla viie minuti, mis on liiga lühikene aeg, et läbi lugeda ning sisukalt vastata kõikidele küsimustiku küsimustele. Seega oli uurimistöö valim 106 tudengit. Psühholoogia tudengeid vastas kokku 67 ning õigust

õppivaid tudengeid vastas 39. Vastajad jaotusid seega järgmiselt: psühholoogia tudengid 63,2% ja õiguse tudengid 36,8%. Naissoost osalejaid oli 90 (30 õiguse tudengit ja 60 psühholoogia tudengit) ning 16 vastajat olid meessoost (9 õiguse tudengit ja 7 psühholoogia tudengit). Keskmine vastajate vanus oli 28,53 (30,54 õiguse tudengite seas ja 27,36 psühholoogia tudengite seas). Enamik vastajatest märkisid oma kõrgeimaks omandatud hariduseks keskkhariduse (59 vastajat ehk 55,66%). Kutseharidus oli kolmel vastajal, rakenduskõrgharidus samuti kolmel. 20 vastajat olid omandanud bakalaureusekraadi ning sama hulk oli omandanud magistrakraadi. Üks vastanutest märkis kõrgeimaks omandatud hariduseks doktorakraadi. Kõikidest osalejatest 64 märkisid, et lisaks õpingutel nad ka töötavad, sealhulgas 23 töötavad või on varem töötanud õiguskaitsevaldkonnas. Hetkel mittetöötavatest vastajatest neli olid varem töötanud õiguskaitsevaldkonnas.

Küsimustik saadeti laiali töö autori poolt Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli psühholoogia ja õigusteaduse tudengitele, töö autori ja Eva Lotta Lello poolt tavainimestele ning juhendaja Annegrete Palu poolt Eesti õigusvaldkonna spetsialistidele (prokuröridele, advokatuurile, kohtunikele ja Politsei- ja Piirivalveameti töötajatele). Küsimustikku levitati õigusvaldkonna spetsialistidele läbi erinevate asutuste (näiteks advokatuur, kohus) ja tudengitele e-kirjaga ning lisaks saadeti seda ka teiste meediakanalite (Facebook, Viber) kaudu uuringu läbiviijate tutvusringkondadele. Tavainimeste ja õigusvaldkonna spetsialistide vastuseid antud töö analüüsis ei arvestatud, sest need grupid ei kuulunud uuringuküsimuse jaoks olulisse valimisse.

Küsimustiku koostamine ja andmete kogumine

Küsimustiku põhjaks võeti kolme varasemalt läbiviidud töö ingliskeelsed küsimustikud: Melinder ja Magnussen (2015), Wise ja Safer (2004) ja Kassin et al. (2001). Lisaks kasutati nende põhjal koostatud eestikeelse uuringu küsimustikku, mille tõlkis ja kohandas Kask 2011. aasta uuringu jaoks. Valitud said just need tööd, sest neil oli olemas täispikkuses küsimustikud ning paljudes edasistes töödes on kasutatud ühte nendest ingliskeelsete küsimustike variantidest. Kassin et al. (2001) küsimustikus oli kõige rohkem küsimusi, seega lisati sellele küsimustikule teises kahes küsimustikus esinevad sarnased (sõnastuse võrdluseks) või täiesti erinevad väiteid (kogumaks erinevaid väiteid võimalikult palju). Seejärel lisati kõigile kogutud väidetele ka Seale-Carlisle et al. (2024) küsimustikust eelnevatest väidetest erinevad väited ning jälgiti, et Wells et al. (2020) ülevaateartiklis välja toodud soovitusel oleksid erinevate väidetega kaetud. Kuna tegu on kaasaegsemate töödega, siis esines seal väiteid tegurite kohta, mida on uurima hakatud viimase viie aasta jooksul.

Küsimustikku koostades oli eesmärk katta kõik olulisemad ja aktuaalsemad teemad tunnistajate mälu mõjutegurite kohta.

Järgmise etapina tõlgiti kõik kogutud väited eesti keelde. Selleks kasutati põhjaks Kask (2011) küsimustikku. Osad väited tõlgiti iseseisvalt töö autori ja Eva Lotta Lello poolt. Väidete tõlked korrigeeris üle juhendaja Annegrete Palu. Viimaks valiti välja kõige selgemad tõlked ning töö jaoks kõige aktuaalsemad väited. Need jaotati kaheks: äratundmiseks esitamise teemad ja mälu puudutavad teemad. Küsimustik koosnes lõpuks kokku 27 väitest, mis on välja toodud Lisas 1.

Uuring viidi läbi Microsoft Forms keskkonnas. Uuringu küsimustik koosnes kuuest osast: informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm, taustainfo, tunnistajate mälu ja äratundmiseks esitamise osa, tunnistajate mälu usaldusväarsuse ja regulatsioonide osa, lisainfo ning lõpusõnad. Küsimuste vahel sai vastaja edasi-tagasi liikuda. Kokku loodi kuus erinevat küsimustiku versiooni, kus küsimused olid erinevas järjekorras, et tagada randomiseerimine.

Uuringus osalejatele saadeti lühike kiri uuringu eesmärgi ning küsimustiku kirjelduse kohta. Selles kirjas oli ka link uuringus osalemiseks. Vastamine oli võimalik endale sobival ajal nii lauaarvuti, tahvelarvuti kui ka mobiiltelefoni kaudu. Vastajal paluti vastata enda teadmiste põhjal ning vältida muude infoallikate kasutamist. Katses osalemine oli anonüümne. Lingile vajutades avanes küsimustiku informeerimise ja teadliku nõusoleku vorm. Vastaja pidi kinnitama, et on tutvunud uuringu tutvustusega, on vähemalt 18-aastane, on teadlik uuringu vabatahtlikkusest, teab uuringu anonüümsusest ning on nõus vabatahtlikult osalema. Pärast kinnitust sai vastaja alustada küsimustiku täitmist.

Taustainfo osas uuriti vastaja demograafilisi andmeid (sugu, vanus, haridustase, töökoht). Tunnistajate mälu ja äratundmiseks esitamise osa koosnes 29 küsimusest, mille seas oli 27 valikvastusega küsimust, üks avatud vastusevariandiga küsimus ning üks tabeli vormis küsimus. 27 küsimust olid esitatud väidete kujul ning vastajad pidid märkima, mil määral nende väidetega nõustutakse või ei nõustuta. Vastused olid Likerti 7-punkti skaalal (täiesti nõus, nõus, pigem nõus, ei ole nõus ega vastu, pigem ei ole nõus, ei ole nõus, ei ole üldse nõus). Avatud vastusevariandiga küsimus uuris uuringus osaleja arvamust selles, kui suur osa ekslikult süüdimõistetud juhtumitest on seotud tunnistajate eksimustest. Tabeli vormis küsimus palus hinnata advokaadi, prokuröri, kohtuniku ja politseiurija teadmiseid tunnistajat mõjutavatest teguritest. Järgmine osa, tunnistajate mälu usaldusväarsus ja regulatsioonid,

koosnes neljast küsimusest. Vastajad pidid küsimustele vastates märkima, millisel määral nad nõustuvad esitatud väidetega praeguse tunnistajate ütluste kogumisviiside korra kohta (täiesti nõus, nõus, pigem nõus, ei ole nõus ega vastu, pigem ei ole nõus, ei ole nõus, ei ole üldse nõus). Kolmele küsimusele lisati vastusevariant „ei soovi vastata”. Lisainfo osas uuriti vastaja kirjandusega kursis olemise ja osaletud koolituste kohta tunnistajate mälu, tunnistajate küsitlemise ja äratundmiseks esitamise teemadel. Küsimustiku lõpus uuriti ka vastaja arvamust selle kohta, kas õigusteadusvaldkonna spetsialistid peaksid saama rohkem koolitusi tunnistajate mälu ja äratundmiseks esitamise teemadel.

Vastamise lõppedes esitati vastajale tänusõnad uuringus osalemast ning avanes võimalus saada rohkem infot vastatud väidete paikapidavuse kohta viimaste uuringute põhjal. Küsimustikule oli vastamiseks avatud 10.05.2025-26.05.2025.

Andmeanalüüs

Andmete analüüsiks kasutati JASP programmi. Kogutud andmed olid Likerti 7-punkti skaalal, kuid analüüside jaoks otsustati tulemused ümber kodeerida vastavalt sellele, kas väitele oli vastatud õigesti või valesti. Kõik õigesti hinnatud vastused loeti ühte kategooriasse ning tähistati number ühega. Näiteks kui esitatud väide oli tõsi, siis loeti õigeks variandid „täiesti nõus“, „nõus“, „pigem nõus“; kui küsimustikus esitatud väide oli väär, siis loeti õigeks variandid „pigem ei ole nõus“, „ei ole nõus“, „ei ole üldse nõus“. Kahe väite korral oli õigeks variandiks ka „ei ole nõus ega vastu“, kuna teadlased ei ole nendele väidetele kinnitust või ümberlukkavaid tõendeid leidnud. Kõik vastusevariandid, mis ei loetud õigeks, loeti valeks ja tähistati nulliga (näiteks väite tõesuse korral olid seega valed vastused järgmised: ei ole nõus ega vastu, pigem ei ole nõus, ei ole nõus, ei ole üldse nõus). Õigete vastuste põhjaks võeti Seale-Carlisle et al. (2024) töö, kus hinnati ekspertide arvamusi väidete tõesuse kohta. Lisaks sellele võrreldi vastuseid kahe varasema tööga (Kassin et al., 2001 ja Wells et al., 2020) ning leiti vastused küsimustele, mida Seale-Carlisle et al. (2024) töös ei kajastatud.

Esimese uurimisküsimuse (psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadlikkuse võrdlus) uurimiseks arvutati iga vastaja õigete vastuste osakaal. Selleks leiti iga vastaja õigete vastuste arv ning see jagati maksimaalse punktisummaga (küsimusi oli 27, seega maksimaalne punktisumma oli 27 punkti). Näiteks kui isik vastas 15 vastust õigesti, siis tuli osakaaluks $0,556$ ($15 / 27 = 0,556$). Nii saadi sõltuvaks muutujaks õigesti vastatud küsimuste osakaal. Sõltumatuks muutujaks võeti eriala. Kahe eriala tudengite teadlikkuse võrdlemiseks t-testiga kontrolliti kõigepealt andmete normaaljaotust sümmeetria ja järsakusnäitaja alusel

(sobilikuks vahemikuks võeti -2 kuni 2). Nende näitajate alusel ei olnud andmed normaaljaotuslikud. Kontrolliti lisaks eeldusi Shapiro-Wilki testi alusel. Ka selle alusel ei olnud kõik andmed normaaljaotuslikud (õigusteaduse tudengitel $p = 0,199$ ja psühholoogia tudengitel $p = 0,002$) ning otsustati kasutada mitteparameetrilist t-testi analoogi Mann-Whitney testi.

Teises uurimusküsimuses uuriti, milliste mälu mõjutavate tegurite juures olid erialade teadmiste erinevused kõige suuremad. Selleks hinnati hii-ruut testiga iga küsimustikus esitatud teguri puhul, kas õigete ja valede vastuste osakaal oli seotud vastaja erialaga. Kuna üldine valim oli suur, aga osadel väidetel oli õigeid või valesid vastuseid alla viie, siis otsustati tulemuste hindamiseks kasutada χ^2 korrigeeritud tulemusi (χ^2 continuity correction). Statistiliselt oluliste tegurite seoste tugevuste hindamiseks kasutati Phi-koefitsendi mõõdikut, sest tegemist oli 2x2 hii-ruuttestiga ($df = 1$).

Kolmanda uurimisküsimusena uuriti, kas ja kuidas erinevad õiguse ja psühholoogia tudengite teadmised tunnistajate mälu seonduvates tegurites ja äratundmiseks esitamisega seonduvates tegurites. Tunnistajate mälu üldiselt seotud tegureid oli kõikidest küsimustest kokku kaheksa: sündmuste nägemise aeg, aeg unustamine, ootused, alkoholijoove, sündmusjärgne info, vale tõese mälu tuvastamine, stress, sõnastus küsitlemisel (vaata täpsemalt lisa 1). Ülejäänud 19 küsimust kuulusid äratundmiseks esitamisega seonduvate mälu mõjutavate tegurite hulka. Mõlema tegurite grupi kohta arvutati gruppi kuuluvate tegurite õigete vastuste osakaal, sarnaselt üldiste teadmiste hindamisele esimeses uurimisküsimuses. Teadmiste osakaal tuli järgmiselt: vastaja õiged vastused jagati kõigi võimalike vastustega (mälu üldiste teadmiste maksimaalne skoor oli kaheksa ja äratundmiseks esitamise tegurite maksimaalne skoor oli 19). See osakaal võeti sõltuvaks muutujaks, sõltumatuks muutujaks jäi tudengi eriala. Kontrolliti normaaljaotuslikkust Shapiro-Wilki testi alusel. Mälu üldiste tegurite andmed ei vastanud normaaljaotusele (õigusteaduse tudengitel $p < ,001$ ja psühholoogia tudengitel $p < ,001$), seega otsustati tulemusi hinnata mitteparameetrilise t-testi analoogi Mann-Whitney testi kaudu. Äratundmisrea tegurite andmed ei täitnud samuti normaaljaotuse kriteeriumeid täielikult (õigusteaduse tudengitel $p = 0,199$ ja psühholoogia tudengitel $p = 0,002$) ja selle tõttu ka siin kasutada Mann-Whitney testi.

Eetilised aspektid

Enne küsimustiku levitamist tehti avaldus kooskõlastuse saamiseks Tartu Ülikooli inimuuringu eetika komiteelt (kooskõlastus nr 400/T-32). PPA uurimistööde komisjoni kooskõlastus nr 1.1-14/73-2 väljastati 06.05.2025. Uuringus osalejaid informeeriti uuringu eesmärkidest ja sisust enne küsitluse algust. Kogu vastamise protsess oli vabatahtlik ning osaleja sai lahkuda katse jooksul ilma tagajärgedeta. Vastused olid anonüümsed, uuriti vaid üldiseid demograafilisi andmeid, mille põhjal ei ole võimalik inimesi tuvastada. Uuringus osalejaid teavitati nende antud vastuste hoiustamisest tähtajatult ning andmete kasutamist teadus-, arendus-, kui ka õppetöös.

Töös kasutati kokkuvõtte tõlkimisel eesti keelest inglise keelde tehisintellektil põhinevat keelemudelit (ChatGPT, OpenAI), mille vastuse tulemuse autor hiljem üle vaatas ja toimetas.

Tulemused

Esimese uurimisküsimusena uuriti õigusteaduse ja psühholoogia tudengite teadlikkuse taset tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest. Kogu valimi keskmine tulemus oli 0,73 ($SD = 0,104$). Psühholoogia tudengite keskmine tulemus ($M = 0,74$, $SD = 0,091$) oli veidi kõrgem kui õigusteaduse tudengite keskmine tulemus ($M = 0,71$, $SD = 0,123$). Teadlikkuse taseme sõltuvust erialast hinnati mitteparameetrilise t-testi analoogiga. Mann Whitney U test näitas, et õigusteaduse tudengite ($Mdn = 0,70$) ja psühholoogia tudengite ($Mdn = 0,74$) keskmised tulemused mälu mõjutavate tegurite teadlikkuse tasemes ei erinenud statistiliselt olulisel määral, $U = 113,500$, $p = 0,260$.

Teise uurimisküsimusena vaadati, milliste tegurite osas erinevad õigusteaduse ja psühholoogia tudengite teadlikkuse tasemed kõige enam. Õigete ja valede vastuste protsendid mõlema eriala kohta on esitletud tabelis 1. Kõige rohkem vastati õigesti järgmistes küsimustes: pildi nägemine enne, ootused, alkoholijoove, sündmusjärgne info ja sõnastus küsimisel. Nendes väidetes olid mõlema eriala tudengite keskmine õigesti vastanute arv üle 90%. Kõige parem teadlikkus keskmiselt psühholoogia tudengitel oli menetleja sõnastuse mõjutatavuse kohta (õigesti vastas 100% vastajatest) ning õigusteaduse tudengitel oli kõige kõrgem õigesti vastanute protsent (97,44%) kolmes küsimuses: pildi nägemine enne, sündmusjärgne info ja sõnastus küsitlemisel. Enim valesid vastuseid anti tagasilükkamise, järjestikuse-samaaegse teguri ja kindlushinnangu kohta enne (mõlema eriala tudengitest vastasid valesti üle 70%, välja arvatud kaheksanda küsimuse kohta, kus valesti vastas 69,23%

õiguse tudengitest). Oluline on arvesse võtta seda, et nende hulgast kahel („järjestikune samaaegne“ ja „tagasilükkamine“) puudub tegelik õige vastus ning õigeks loeti vahepealne variant „ei ole nõus ega vastu“. Seega võis nende kahe küsimuse valesi vastanute protsent olla suur, sest õige oli vaid üks seitsmest vastusevariandist (teistel olid õigeks valikuks kolm seitsmest vastusevariandist). Statistiliselt oluliselt erinesid vastuste õigsused kahe eriala tudengite vahel järgmistes küsimustes: üksikisiku esitamine, topelt pime, aeg unustamine. Üksikisiku esitamises olid teadlikumad õiguse tudengid, topelt pimedate teguri ja unustamise aja osas olid teadlikumad aga psühholoogia tudengid. Nende kolme küsimuse seoste tugevused teadlikkuma erialaga olid 0,24 (üksikisiku esitamine), 0,33 (topelt pime) ja 0,26 (aeg unustamine). Kõigi uuritud tegurite erinevused on esitletud tabelis 1.

Tabel 1

Erinevatele väidetele õigesti ja valesi vastanute protsent erialade lõikes koos erinevuste võrdlusega

	Õigusteadus		Psühholoogia		χ^2	<i>p</i>
	Õige (%)	Vale (%)	Õige (%)	Vale (%)		
1. Rass	79,49	20,51	89,55	10,45	1,31	0,15
2. Üksikisiku esitamine*	79,49	20,51	55,22	44,78	5,30	0,02
3. Sündmuse nägemise aeg	87,18	12,82	79,10	20,90	0,61	0,43
4. Topelt pime	69,23	30,77	94,03	5,97	9,97	0,002
5. Juhised	87,18	12,82	94,03	5,97	0,74	0,39
6. Aeg unustamine	48,72	51,28	74,63	25,37	6,19	0,01
7. Pildi nägemine enne	97,44	2,56	97,01	2,99	0	1,00
8. Järjestikune samaaegsed**	30,77	69,23	29,85	70,15	0	1,00
9. Ootused	94,87	5,13	98,51	1,49	0,23	0,63
10. Kindlushinnang enne*	28,21	71,79	26,87	73,13	0	1,00
11. Peakate	66,67	33,33	67,16	32,84	0,00	1,00
12. Kiirus*	84,62	15,38	77,61	22,39	0,38	0,54
13. Kindlus kohtusaalis*	41,03	58,97	58,21	41,79	2,27	0,13
14. Alkoholihoove	92,31	7,69	94,03	5,97	0	1,00
15. Sündmusjärgne info	97,44	2,56	95,52	4,48	0	1,00
16. Muust olukorrast tuttav	89,74	10,26	97,01	2,99	1,27	0,26
17. Vale tõese mälu tuvastamine*	87,18	12,82	91,04	8,96	0,09	0,76
18. Tagasilükkamine**	25,64	74,36	23,88	76,12	0	1,00
19. Stress*	69,23	30,77	74,63	25,37	0,14	0,71
20. Relv*	84,62	15,38	82,09	17,91	0,0043	0,95
21. Kindlus kohe	56,41	43,59	49,25	50,75	0,26	0,61
22. Kindluse mõjutatavus	89,74	10,26	92,54	7,46	0,02	0,89

23. Kirjeldusele vastavus	71,79	28,21	65,67	34,33	0,19	0,66
24. Kahtlustatav eristub*	41,03	58,97	35,82	64,18	0,11	0,74
25. Sõnastus küsitlemisel	97,44	2,56	100	0	0,08	0,78
26. Kordamine	87,18	12,82	94,03	5,97	0,74	0,39
27. Detailide ennustusvõime*	30,77	69,23	50,75	49,25	3,23	0,07

Märkused. Tabelis on välja toodud nii õigusteaduse kui ka psühholoogia eriala tudengite õigete ja valede vastuste protsendid iga küsimustikus esitatud väite kohta. Lisaks on toodud välja hii-ruut testi tulemused teadlikkuse erinevuse võrdlemiseks.

Tärnita küsimustel loeti õigeteks vastusteks variandid „pigem nõus“, „nõus“, „täiesti nõus“.

*õigeteks vastusteks olid variandid „pigem ei ole nõus“, „ei ole nõus“, „ei ole üldse nõus“.

**õigeks vastuseks oli variant „ei ole nõus ega vastu“.

Kolmanda uurimisküsimusena uuriti, kas ja kuidas erinevad õiguse ja psühholoogia tudengite teadmised tunnistajate mälu seonduvates tegurites ja äratundmiseks esitamise seonduvates tegurites. Mann Whitney U test näitas, et õiguse tudengite ($Mdn = 0,88$) ja psühholoogia tudengite ($Mdn = 0,88$) keskmised tulemused üldiste mälu mõjutavate tegurite teadlikkuse tasemes ei erinenud statistiliselt olulisel määral, $U = 1092,500$, $p = 0,141$. Samuti ei erinenud õiguse tudengite ($Mdn = 0,63$) ja psühholoogia tudengite ($Mdn = 0,69$) keskmised tulemused spetsiifilisemalt äratundmisreaga seotud mälu mõjutavate tegurite osas statistiliselt olulisel määral ($U = 1193,500$, $p = 0,457$.)

Arutelu

Antud uurimistöö eesmärgiks oli hinnata õigusteadust ja psühholoogiat õppivate tudengite teadlikust mälu mõjutavate teguritest. Üldine tase kõigi vastanute peale oli üsna hea (keskmiselt mõlema grupi peale andis õige vastuse küsimusele 72,6% vastajatest). Kuigi psühholoogia tudengid vastasid keskmiselt vähesel määral paremini õigusteaduse tudengitest, ei erinenud psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadlikkuse tase statistiliselt olulisel määral. Seega ei leidnud uurimistöö hüpotees kinnitust. Varasemalt olid sellist võrdlust koostanud vaid McConkey ja Roche (1989) ning nemad leidsid, et keskmiselt olid kõrgemal tasemel psühholoogia tudengite tulemused paremad (61,4%) kui kõrgemal tasemel õigusteaduse tudengite tulemused (50,2%). Ainult õigusteaduse tudengeid (ning mitte psühholoogia tudengeid) on küsitlenud Wise ja Safer (2010) ning nemad said keskmiseks õigusteaduse tudengite õigesti vastatud küsimuste protsendiks 66%. Seega antud uuringu tulemuste põhjal oli uuringus osalenud tudengite teadlikkus kõrgem, kui varasemalt leitud

tudengite teadlikkus. Kõrgem tulemuste protsent võis tuleneda süsteemsemast haridusest, mis on loodud kindlatele õppekavadele ning mida arendatakse pidevalt.

Antud töö tulemuste põhjal ei erinenud psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadmised mälu mõjutavatest teguritest, kuigi mõlema eriala õppekava erineb suurel määral mälu käsitlevate teemade mahu osas. Psühholoogia tudengitel on mitmeid aineid, mille jooksul omandatakse täpsemaid teadmisi mälu kohta (Tartu Ülikool, 2025a), samal ajal on õigusteaduskonnal vaid üks kohustuslik aine terve õppeperioodi jooksul, kus puudutatakse mälu toimimist (Tartu Ülikool, 2025b). Kahe eriala tudengite erinevuste puudumise põhjuseks võis olla psühholoogia tudengite vähene teadlikkus tunnistuste andmise protsessist või õigusteaduste tudengite hea muude teadmistega sidumise oskus. Küsitluses kasutatud väited olid konkreetselt seotud tunnistuste andmise ja äratundmiseks esitamisega, seega kuigi psühholoogia tudengitel on head teoreetilised teadmised mälu mõjutatavusest, siis võis siiski olla keeruline neid teadmisi õiguslikku konteksti siduda. Vastupidiselt võisid õigusteaduse tudengid teada õiguslikku tausta, kuid mitte mälu teoreetilisi toimimismehhanisme ning seega sobitada vastused vastavalt levinud käitumismudelitele ja mitte täpsetele psühholoogilistele taustateadmistele. Üldiselt on mõlema eriala vastajate tulemused heal tasemel võrreldes varasemate töödega (McConkey & Roche, 1989 ja Wise & Safer, 2004), mis võib näidata head teadlikkuse taset tunnistajate mälu mõjutavate tegurite osas nii psühholoogia kui ka õigusteaduse tudengite seas. Varasematest uuringutest kõrgemate tulemuste põhjal võib järeldada, et õigusteaduse tudengid saavad oma praegusel õppekaval õppides kätte head teadmised tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest õigete otsuste tegemiseks.

Samas tuleb uurimistöö tulemuste üldistamisel olla ettevaatlik – erialade tulemuste erinevuse puudumine võis tuleneda valimi eripäradest. Uuringu valim oli väike ja ebaühtlane. Uuringus osales kõigest 106 tudengit, kellest psühholoogia tudengeid oli kaks kolmandikku ja õigusteaduse tudengeid üks kolmandik. Seega oli enamik vastajaid psühholoogia tudengid ning see võis tulemusi kallutada. Lisaks põhineb töö mugavusvalimiga küsitlusel ning sellepärast võis keskmine vastajate tulemus olla kõrgem kui varasemates uuringutes. Osalemine oli vabatahtlik, mis tähendab, et osalesid arvatavasti eelkõige need, kes valdkonnast huvi tundsid või tundsid ennast valdkonna-alaselt informeerituna. Selle tõttu võiks antud uuringut korrata nii, et tagatakse võrdse suurusega valim, mis on läbilõige mõlema eriala tudengitest.

Teiseks töö eesmärgiks oli hinnata, milliste tegurite osas erinevad Eesti õigusteaduse ja psühholoogia tudengite teadmised kõige suuremal määral. Kõige parem teadlikkus antud

uuringu põhjal on mõlema eriala tudengitel pildi nägemise kohta enne äratundmisrea esitamist (kui enne äratundmisrida nähtakse kahtlustatava pilti, siis valitakse suurema tõenäosusega hiljem välja pildil olnud kahtlustatav), ootuste mõjutatavuse kohta, alkoholi joobe mõju kohta, sündmusjärgne info mõjutamise ja sõnastuse mõju kohta küsitlemistel. Tegurite täpsemad selgitused on olemas lisas 1. Kõige halvemaks võis pidada teadlikkust küsimustes „järjestikune samaaegne“, „kindlushinnang enne“ ja „tagasilükkamine“ (väidete täisversioonid on leitavad lisas 1). Olulised erinevused teadlikkuses esinesid vaid kolmes teguris: üksikisiku esitamine, topelt pime ja aeg unustamine. Õigusteaduse tudengid oli teadlikumad teguris „üksikisiku esitamine“, mis tähistas uuringu küsitluses olukorda, kus tunnistajale esitatakse ainult üks kahtlustatav äratundmisreas või ainult ühe kahtlustatava pilt. Psühholoogia tudengid teadsid paremini vastuseid teguritele topelt pime ja aeg unustamine. „Topelt pime“ väide käis selle kohta, kas menetleja teadmised kahtlustatava osas mõjutavad tunnistaja otsuseid ning „aeg unustamine“ väites pidid vastajad hindama unustatava info hulga sõltuvust ajast. Seoste tugevused kõigis statistiliselt olulistest küsimustest olid keskmised. Erinevused võisid tulla ka sellest, et unustamise aeg on üldisem mälu tegur, mistõttu võisid psühholoogia tudengid selle kohta teha õigemaid järeldusi. Lisaks võisid psühholoogia tudengid olla teadlikumad mälu mõjutatavusest ning paremini teada ka seda, kuidas inimese teadmised mõjutavad käitumist ilma sellele teadlikult tähelepanu pööramata. Seeläbi võisid nad saada parema tulemuse topelt pimedate teguri osas. Kuna üksikisiku esitamise tegur on väga õigusspetsiifiline, siis sobib see kokku tulemusega, et õigust õppivad uuringus osalejad vastasid sellele väitele edukamalt.

Töös võrreldi ka üldiste (laiem mälu kohta käiv info) ja äratundmisreaga (õiguse spetsiifilisem mälu info) seotud mälu mõjutavate tegurite teadlikkust õiguse ja psühholoogia tudengite vahel. Üldist erinevust erialade vahel ei leitud, sest enamik küsimusi ei erinenud statistiliselt olulisel määral. Ei esinenud ka statistiliselt olulist erinevust äratundmisreaga seotud tegurites. See näitab, et olenemata kahe eriala õppekavade erinevustest, on mõlema valdkonna tudengite teadmised samal tasemel nii laiemas mälu puudutavas temaatikas kui ka õigusspetsiifilisemates mälu mõjutajates. Ka siin võis mõjutada valimi iseärasused või mõlema eriala piisav omandatud teadmiste hulk, kuid antud töö tulemused kinnitavad esimese uurimisküsimuse ja teaduskirjanduse tulemusi: psühholoogia ja õiguse tudengid on oma teadmiste poolest tunnistajate mälu mõjutavate tegurite osas üsna võrdsel tasemel.

Antud uurimistöö temaatikal puuduvad kaasaegsed uuringud psühholoogia ja õigusteaduse tudengite kohta Eestiga sarnases õigussüsteemis. Lisaks sellele on tunnistajate

mälu mõjutegureid uuritud Eestis vaid ühe korra (Kask, 2011), kuid ka see küsitlus viidi läbi 15 aastat tagasi. Varasemalt on läbi viidud erinevaid uuringuid kas ainult psühholoogide, ainult õigusteadlaste või ainult kindlate erialade tudengite kohta, kuid pole täpseid tulemusi sama katse raames uuritud rühmade vahel või samas õigussüsteemis. See uurimistöö oli esimene, mis võrdles psühholoogia ja õigusteaduse tudengeid tunnistajate mälu valdkonnas Eestis. Oma ainulaadsuse tõttu oli keeruline teostada võrdluseid varasemate töödega, kuid see loob võimaluse edaspidisteks uuringuteks ja võrdlusteks.

Tunnistajale mälu mõjutavate tegurite kohta on veel palju uurida, eriti Eestis. Sarnast uuringut võiks läbi viia suurema valimi peal ning kaasata ka teiste erialade tudengeid. Näiteks oleks hea võrrelda lisaks psühholoogia ja õigusteaduse tudengitele ka politseiks või uurijaks õppijaid, sest ka nemad puutuvad kokku tunnistajatega ning nii saaks võrrelda erinevate väljaõpete tõhusust mälu puudutavas valdkonnas. Lisaks sellele oleks hea võrrelda erineva kogemusega õigusspetsialiste (näiteks just kõrghariduse omandanud, 5 aastat töötanud, 10 aastat töötanud ja 15 või rohkem aastat töötanud). See aitaks tuvastada hariduse ja kogemuse mõju teadlikkuse tasemele. Seega on selles valdkonnas võimalik läbi viia veel palju põhjalike uuringuid, mis toetaksid õigussüsteemide arengut ning tunnistajate ütluste korrektset kasutust.

Teadmine, et psühholoogia ja õigusteaduse tudengite teadmised tunnistajate mälu mõjutavate tegurite osas ei erine, näitab, et hoolimata vähestest mäluteemalistest loengutest, suudavad õigust õppivad tudengid järeldada õigeid vastuseid. Tulemused toetavad hinnangut, et õigussüsteemis on piisav väljaõppe tunnistajate mälu mõjutavate tegurite teemal. Küll aga on oluline arvesse võtta mugavusvalimiga kaasnevaid riske tulemuste tõlgendamisel ning teha kordusuuring parema teadmiste läbilõike saamiseks.

Tänuõnad

Sooviksin tänada oma töö juhendajat, Annegrete Palu, kannatuse ja abivalmiduse eest iga küsimuse korral. Aitäh! Lisaks tänan ka kõiki uuringus osalejaid, kes võtsid aja ning näitasid oma teadmiseid küsimustikku täites.

Kasutatud kirjandus

- Desmarais, S. L., & Don Read, J. (2011). After 30 Years, What Do We Know about What Jurors Know? A Meta-Analytic Review of Lay Knowledge Regarding Eyewitness Factors. *Law and Human Behavior*, 35(3), 200–210. <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9232-6>
- Dodier, O., Melinder, A., Otgaar, H., Payoux, M., Magnussen, S. (2019). Psychologists and Psychiatrists in Court: What Do They Know About Eyewitness Memory? A Comparison of Experts in Inquisitorial and Adversarial Legal Systems. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 34(3), 254–262. <https://doi.org/10.1007/s11896-019-09339-0>
- Kabzińska, J., & Dukała, K. (2024). The Testimony or the Eyewitness? Factors That Influence Eyewitness Credibility Assessment Conducted by (Future) Fact-Finders and Laypeople. *Journal of Forensic Psychology Research and Practice*, 0(0), 1–23. <https://doi.org/10.1080/24732850.2024.2426670>
- Kask, K. (2011). Comparison of Knowledge of Law Enforcement and Lay People regarding Eyewitness Testimony. *Juridica International*, 18, 161–172. <https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/jurdint18&i=162>
- Kassin, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., Memon, A. (2001). On the „general acceptance“ of eyewitness testimony research: A new survey of the experts. *American Psychologist*, 56(5), 405–416. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.5.405>
- Kriminaalmenetluse seadustik, RT I 2003, 27, 166. <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012016019?leiaKehtiv>
- Loftus, E. F. *Eyewitness testimony*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1979.
- Magnussen, S., Wise, R. A., Raja, A. Q., Safer, M. A., Pawlenko, N., Stridbeck, U. (2008). What judges know about eyewitness testimony: A comparison of Norwegian and US judges. *Psychology, Crime & Law*, 14(3), 177–188. <https://doi.org/10.1080/10683160701580099>

- Magnussen, S., Melinder, A. (2012). What Psychologists Know and Believe about Memory: A Survey of Practitioners. *Applied Cognitive Psychology*, 26(1), 54–60.
<https://doi.org/10.1002/acp.1795>
- Magnussen, S., Melinder, A., Stridbeck, U., & Raja, A. Q. (2010). Beliefs about factors affecting the Reliability of eyewitness testimony: A Comparison of judges, jurors and the general public. *Applied Cognitive Psychology*, 24(1), 122–133.
<https://doi.org/10.1002/acp.1550>
- McConkey, K. M., Roche, S. M. (1989). Knowledge of eyewitness memory. *Australian Psychologist*, 24(3), 377–384. <https://doi.org/10.1080/00050068908259576>
- Melinder, A., Magnussen, S. (2015). Psychologists and psychiatrists serving as expert witnesses in court: what do they know about eyewitness memory? *Psychology, Crime & Law*, 21(1), 53–61. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2014.915324>
- Tartu Ülikool (2025a). Psühholoogia õppekava. <https://ut.ee/et/oppekavad/psuhholoogia-0>
- Tartu Ülikool (2025b). Õigusteaduse õppekava. <https://ut.ee/et/oppekavad/oigusteadus>
- Seale-Carlisle, T. M., Quigley-McBride, A., Teitcher, J. E. F., Crozier, W. E., Dodson, C. S., Garrett, B. L. (2024). New Insights on Expert Opinion About Eyewitness Memory Research. *Perspectives on Psychological Science*, 0(0).
<https://doi.org/10.1177/17456916241234837>
- Wells, G. L., Kovera, M. B., Douglass, A. B., Brewer, N., Meissner, C. A., Wixted, J. T. (2020). Policy and procedure recommendations for the collection and preservation of eyewitness identification evidence. *Law and Human Behavior*, 44(1), 3–36.
<https://doi.org/10.1037/lhb0000359>
- Wise, R. A., Gong, X., Safer, M. A., & Lee, Y.-T. (2010). A comparison of Chinese judges' and US judges' knowledge and beliefs about eyewitness testimony. *Psychology, Crime & Law*, 16(8), 695–713. <https://doi.org/10.1080/10683160903153893>
- Wise, R. A., Safer, M. A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18(4), 427–443.
<https://doi.org/10.1002/acp.993>

Wise, R. A., Safer, M. A. (2010). A Comparison of What U.S. Judges and Students Know and Believe About Eyewitness Testimony. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(6), 1400–1422. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2010.00623.x>

Wise, R. A., Safer, M. A., & Maro, C. M. (2011). What U.S. law enforcement officers know and believe about eyewitness factors, eyewitness interviews and identification procedures. *Applied Cognitive Psychology*, 25(3), 488–500. <https://doi.org/10.1002/acp.1717>

Lisa 1

Küsimustiku küsimuste lühendite täispikad versioonid

Järgnevalt esitletakse tabelis 1 lühenditega välja toodud küsimuste täielikud versioonid, mida kasutati ka uuringu küsimustikus (tabel 2).

Tabel 2

Tabelis 1 esitatud küsimustiku küsimuste lühendite selgitused

Lühend	Selgitus
1. Rass	Tunnistajad on endaga samast rassist isikute tuvastamisel rohkem täpsed kui teistest rassidest isikute tuvastamisel (näiteks valged tunnistajad tuvastavad valget kurjategijat, võrreldes sellega, kui Aasia päritolu tunnistajad tuvastavad valget kurjategijat).
2. Üksikisiku esitamine	Äratundmiseks esitamise rea asemel ainult kahtlustatava või tema foto esitamine äratundmiseks vähendab riski valetuvastuseks (tunnistaja tuvastab küll kahtlustatava, kuid kahtlustatav pole tegelikult kurjategija).
3. Sündmuse nägemise aeg*	Kui tunnistajal on sündmuse või inimese nägemiseks väga vähe aega, jääb talle sellest meelde väga vähe, pikem sündmuse või isiku nägemise aeg aga parandab sündmuse hilisemat mäletamist
4. Topelt pime	Menetleja, kes teab, kes äratundmiseks esitamise reas on kahtlustatav, võib mõjutada tunnistaja äratundmisel tehtavaid otsuseid.
5. Juhised	Menetleja poolt tunnistajale enne äratundmiseks esitamist antavad instruktsioonid ja võivad mõjutada tunnistaja tehtavat otsust.
6. Aeg unustamine*	Kõige rohkem infot unustatakse vahetult pärast sündmust. Aja möödudes unustatava info hulk väheneb ja muutub suhteliselt stabiilseks.
7. Pildi nägemine enne	Kahtlustatava pildi nägemine enne äratundmiseks esitamist suurendab tõenäosust, et tunnistaja valib hiljem äratundmisreast välja selle sama kahtlustatava.
8. Järjestikune samaaegsed	Tunnistajad teevad rohkem täpseid otsuseid järjestikustest äratundmiseks esitamise ridadest, kus rea liikmed esitatakse tunnistajale ükshaaval, kui samaaegsetest äratundmiseks esitamise ridadest, kus rea liikmed esitatakse tunnistajale korraga.

9. Ootused*	Tunnistaja olemasolevad hoiakud ja ootused võivad mõjutada seda, kuidas ta sündmust tajub ja hiljem mäletab.
10. Kindlushinnang enne	Kui tunnistaja ütleb, et ta suudab nähtud kurjategija kindlasti äratundmisreast tuvastada, on tõenäoline, et ta seda ka teha suudab.
11. Peakate	Tunnistajal on tunduvalt raskem ära tunda kurjategijat, kes kandis kuriteo toimepanemise ajal peakatet, võrreldes kurjategijaga, kes peakatet ei kandnud.
12. Kiirus	Mida kiiremini tunnistaja isiku äratundmisreast tuvastab, seda tõenäolisemalt on see otsus vale.
13. Kindlus kohtusaalis	Tunnistaja kindlus, mida ta väljendab kohtusaalis oma äratundmisreast tehtud otsuse kohta, on hea näitaja selle kohta, kui täpne tema otsus tegelikult oli.
14. Alkoholihoove*	Alkoholihoove sündmuse ajal kahjustab tunnistaja võimet hiljem täpselt meenutada sündmusega seotud inimesi ja toimunut.
15. Sündmusjärgne info*	Tunnistaja ütlused sündmuse kohta ei kajasta sageli ainult seda, mida ta tegelikult nägi, vaid ka sellist infot, mida ta on pärast sündmust selle kohta teada saanud.
16. Muust olukorrast tuttav	Tunnistajad võivad äratundmiseks esitamise reast ekslikult tuvastada isiku, kes on neile tuttav mõnest muust olukorrast, mis ei ole seotud kuriteoga.
17. Vale tõese mälu tuvastamine*	Menetleja (nt politseiuurija, kohtunik) suudab kergesti eristada, millised tunnistaja mälestuste osad on tõesed ja millised on valed või moonutatud.
18. Tagasilükkamine	Kui tunnistaja ei tuvasta kedagi äratundmisreast ehk ütleb, et nähtud kurjategijat reas ei ole, viitab see üldiselt sellele, et reas olev kahtlustatav ei ole kurjategija.
19. Stress*	Väga kõrge stressi tase sündmuse ajal mõjutab positiivselt tunnistaja mälu sündmuse kohta.
20. Relv	Relva olemasolu sündmuse ajal parandab tunnistaja võimet kurjategija nägu hiljem äratundmiseks esitamise reast tuvastada.
21. Kindlus kohe	Kui tunnistajalt küsitakse kohe pärast äratundmisotsuse tegemist, kui kindel ta oma otsuses on, võib tunnistaja kindlus anda informatsiooni otsuse tegeliku õigsuse kohta, kui äratundmiseks esitamine viidi läbi tõendus põhiste juhiste järgi.
22. Kindluse mõjutatavus	Tunnistajate kindlust oma äratundmisotsuse osas võivad mõjutada tegurid, mis pole seotud selle otsuse õigsusega.

23. Kirjeldusele vastavus	Kui tunnistaja on suuliselt kirjeldanud nähtud kurjategija välimust, peaksid kõik äratundmiseks esitamise rea liikmed vastama selles kirjelduses esinenud üldistele tunnustele.
24. Kahtlustatav eristub	Tunnistajad teevad äratundmisel vähem vigu, kui kahtlustatav eristub teistest äratundmiseks esitamise rea liikmetest, võrreldes olukorraga, kus kahtlustatav teistest oluliselt ei eristu.
25. Sõnastus küsitlemisel*	Tunnistaja küsitlemisel kasutatud küsimuste sõnastus võib mõjutada tunnistaja antavaid vastuseid.
26. Kordamine	Kui äratundmiseks esitamist korratakse (sama kahtlustatavaga), on tunnistaja otsus teisel korral mõjutatud esimesest äratundmiseks esitamise kogemusest.
27. Detailide ennustusvõime	Tunnistaja võime meenutada väikeseid detaile kuriteo kohta on heaks indikaatoriks selle osas, kui täpne on tunnistaja tehtud otsus äratundmiseks esitamise reast.

Märkus. Tärn on lisatud üldistele mälu mõjutavatele teguritele, ülejäänud (ilma tärnita) väidet on spetsiifilisemalt äratundmiseks esitamise rea temaatikal.

Käesolevaga kinnitan, et olen korrektselt viidanud kõigile oma töös kasutatud teiste autorite poolt loodud kirjalikele töödele, lausetele, mõtetele, ideedele või andmetele.

Olen nõus oma töö avaldamisega Tartu Ülikooli digitaalarhiivis DSpace.

Carmel Uibopuu